

Boshlang'ich Sinflarda O'qish Darslarida O'qish Malakalarining Sifatlarini Shakllantirish

Xo'jamberdieva Fotima Ne'matovna¹

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinflarda yaxshi o'qish malakalarining sifatlarini shakllantirish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: nutq, nutqiy rivojlanish, to'g'ri o'qish, tez o'qish, ongli o'qish, ifodali o'qish.

Ta'limdan asosiy maqsad bolalarga bilim berishgina emas, balki bilim olish yo'llarini o'rganish, ularni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish demakdir. Yangicha ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ona tilini o'qitish mazmunini takomillashtirish, darslarni jahon andozalariga mos ravishda tashkil qilish o'quvchilar faolligini oshiradigan muhim omillardan hisoblanadi.

O'quvchilar til imkoniyatidan vaziyatga qarab foydalanish malakasiga ega bo'lishlari o'z fikrini ifodalashga, zarur bo'lgan so'z va gap shakllari, ibora va tasviriy ifodalarni tanlay va qo'llay bilishlari davr talabidir. Ona tilidan dars beruvchi o'qituvchi haqiqiy ijodkor bo'lishi, ta'lim jarayonida o'quvchining mavzuni tinglash, anglash, erkin va mustaqil fikrlash, qiyoslash, farqlash, alohidaliklarga ajratish va tasnif qilishga yo'naltirilgan faoliyatni rag'batlantirishi, o'z fikri, g'oyalarini o'zgalarga yetkaza bilish, ko'nikma va malakalarining shakllanishini nazorat qilishi, boshqarishi darkor. Bu narsa boshlang'ich sinflardan o'qish shakllantirilishi lozim.

Yaxshi o'qish malakasining sifatlari deganda tez, to'g'ri, ongli, ifodali o'qishni tushunamiz. O'qish malakasini takomillashtirish deganda esa o'quvchilarda yaxshi o'qish malakasini shakllantirish tushuniladi. O'qish sifatlari bir – biri bilan o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ongli o'qish asosiy hisoblanadi; o'quvchi tez o'qisa-yu anglab o'qimasa, o'zi ham boshqalar ham matn mazmunini tushunmaydi; to'g'ri o'qish ham ongli o'qishga xizmat qiladi; to'g'ri, tez va ongli o'qish ifodali o'qishning asosi hisoblanadi².

Yaxshi o'qish malakasini egallash maktabda o'qitiladigan barcha predmetlardan muvaffaqiyatli o'qishning muhim sharti hisoblanadi. O'qish faoliyatining asosiy turi bo'lib, o'quvchilarning g'oyaviy - siyosiy, aqliy, estetik va nutq jihatidan rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Bular o'qish malakasini o'stirish va takomillashtirish ustida muntazam va maqsadga muvofiq ishlash zarurligini ta'kidlaydi.

O'qish malakasi murakkab malaka bo'lib, uni shakllantirish uzoq vaqtni talab etadi. O'qish malakasini shakllantirish jarayonini uch bosqichga bo'ladi: analitik, sintetik va aftomatlashgan bosqich. Analitik bosqich savod o'rgatish davriga to'g'ri keladi: bunga so'zni bo'g'in - harf tomoni ishlatilishini shuningdek, o'qishning to'g'ri va ongli bo'lishini hisobga oladi. O'quvchilarning o'qish tezligini iloji boricha, bir xillikka keltirishdan iborat. Bunga, asosan, matnni ovoz chiqarib o'qishni mashq qilish bilan erishiladi.

O'qish tezligi ortishiga, avvalo, o'quvchilarning o'qishga qiziqishi, hoxishi va kitob o'qishni bola 1-sinf oxiridayoq tez o'qiy oladi. Tez o'qish matn ustida ishlash yuzasidan o'quvchilar bajaradigan vazifaning harakteriga ham bog'liq. Beriladigan vazifa o'quvchini matn mazmunini ongli idrok etish maqsadida uni qayta o'qishga majbur etishi, zarur bo'lganda tahlil qilish va bo'g'inlab o'qish malakasi shakllantiriladi. Sintetik bosqich uchun so'zni ko'rish orqali sidirg'a o'qish harakterlidir: bunda so'zni

¹ Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

² K.Qosimova va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. -Toshkent, 2009.50-bet.

koʻrish orqali idrok qilish va uning talaffuzi soʻz maʼnosini idrok qilish bilan birga amalga oshadi. Oʻquvchilar sintetik oʻqishga 3- sinfda oʻtadilar. Bundan keyingi yillarda oʻqish avtomatlasha boradi.

Oʻqish darslarida asar ustida ishlashni shunday tashkil etish kerakki, asar mazmunini tahlil qilish yaxshi oʻqish malakalarini takomillashtirishga yoʻnaltirilsin.

Tez oʻqish odatiy tezlikda oʻqish demakdir. odatiy tezlikda matn mazmunini tushunishini, oʻqishning ongliligini taʼminlaydi. Juda tez oʻqish yoki oʻta sekin oʻqish matn mazmunini tushunishni qiyinlashtiradi. Oʻqish tezligi bir daqiqada oʻqiladigan soʻzlar soni bilan belgilanadi. Mavjud dasturga asosan, oʻqish tezligi 1- sinf oxirida daqiqasiga 30-40 soʻzga; 3- sinf oxirida 70-90 soʻzga toʻgʻri keladi. Oʻqish tezligi uch yil davomida toʻgʻri va ongli oʻqish bilan bogʻliq holda asta ortib boradi. Oʻqish tezligini tekshirganda oʻqituvchi oʻqiladigan manbaningning xarakterini, yaʼni goʻyaviy tematik murakkalligini, soʻz va gaplarning tuzilishini, ularning bolalar nutqida qay daraja, masalan, oʻz mulohazasining toʻgʻriligini tasdiqlash maqsadida matndan material tanlash, qayta oʻqilishga tayyorlanish, soʻz bilan tasvirlash kabi vazifalarni bajarish uchun oʻquvchilar qayta oʻqishga majbur boʻladilar, bu oʻqish tezligini oshiradi. Bulardan tashqari, dialogni ikki oʻquvchiga oʻqitish, matn qismlarini navbati bilan oʻqitishdan foydalanish ham oʻqish tezligini oshiradi³.

Oʻqish darsida oʻtkaziladigan mashgʻulotlarni shunday rejalashtirish kerakki, dars jarayonida deyarli barcha oʻquvchi xilma –xil vazifarni bajarishi bilan ovoz chiqarib oʻqisin. Oʻquvchilarning ichida oʻqish koʻnikmasini rivojlantirishga ham alohida ahamiyat berish lozim.

Ongli oʻqish yaxshi oʻqishning asosiy sifati hisoblanadi. Ongli oʻqish oʻqilgan matnning aniq mazmunini, asarning gʻoyaviy yoʻnalishini, obrazlarini va badiiy vositalarining rolini tushunib oʻqish shuningdek, asarda tasvirlangan voqea- hodisalarga oʻz munosabatini ifodalay olishidir. Ongli oʻqish oʻz navbatida, oʻquvchilarning zarur hayotiy tajribasiga, soʻzning leksik maʼnosini, gapda soʻzlarning leksik maʼnosini, oʻzaro bogʻlanishini tushunishga va bir qator metodik shartlarga bogʻliq. Hozirda ongli oʻqish atamasi adabiyotlarda va maktab tajribasida ikki maʼnoda; birinchidan: oʻqish jarayonini egallashga nisbatan, oʻqish sifatlaridan biri maʼnosida qoʻllaniladi.

Matnni ongli oʻqish uchun oʻquvchilar oʻqish texnikasini egallagan boʻlishlari va oʻqish jarayonida qiynalmasligi, odatiy tezlikda oʻqishi talab qilinadi. Ular matnni ongli oʻqishlari uchun matn mazmuni va badiiy vositalari jihatidan tahlil qilinadi.

Shunday qilib, ongli oʻqishning muhim sharti asarning qurilishi va mazmunini tushunish hisoblanadi. Oʻqituvchi ongli oʻqishni matnni ifodali oʻqishga va asar mazmuni yuzasidan berilgan savollarga javobning toʻgʻriligiga qarab baholaydi. Ongli oʻqish va ifodali oʻqish bir - birini taqozo qiladi, ammo bir - biriga aynan oʻxshamaydi.

Ifodali oʻqish intonatsiya yordamida asarning gʻoyasi va jozibasini toʻgʻri, aniq, yozuvchi niyatiga mos ravishda ifodalay olishdir. Ifodali oʻqishning asosiy vazifasi asarning mazmunini va emotsionalligini ohang orqali oʻquvchilarga koʻrgazmali qilib koʻrsatishdir. Ifodali oʻqishning asosiy sharti oʻqiladigan asar gʻoyasi va badiiy qimmatini chuqur tushuntirishdan iborat.

Oʻquvchilar ifodali nutq asoslarini egallashlari uchun muhim shartlar quyidagilardan ibora

1. Nutq jarayonida nafas olishdan foydalana bilish (nafasni taqsimlay bilish).
2. Har bir tovushning toʻgʻri artikulyatsiyasi va aniq diksya malakasini egallash.
3. Adabiy talaffuz normalarini egallash⁴.

Bu shartlar faqat ifodali oʻqishgagina emas, balki ifodali nutqqa, yaʼni hikoya qilishga ham taalluqlidir: oʻquvchining har qanday ogʻzaki hikoyasi ifodali boʻlishi zarur.

³ K.Qosimova va boshq. Ona tili oʻqitish metodikasi. Toshkent, 2009.51-bet.

⁴ A.Gʻulomov, B.Qobilov. Nutq oʻstirish mashgʻulotlari. Toshkent."Oʻqituvchi", 1995.26-bet.

Ifodali o'qishning asosiy vositalaridan biri ovozdur. Ovoz nafas bilan uzviy bog'lanadi. Shuning uchun o'qituvchi bolalarning ifodali nutqi ustida ishlashni talaffuz qilayotganda o'z nafasini boshqara olish va ovozdan to'g'ri foydalanishga o'rgatishdan boshlaydi. Ovoz kuchi baland - pastlik, uzun - qisqalik, tezlik, yoqimli- yoqimsizlik xususiyatlari bilan xarakterlanadi.

O'quvchilar matn mazmuniga qarab, baland yoki past ovozda o'qishga, nutqda tez, o'rtacha yoki sekin tempni tanlashga, biror tuyg'uni ifodalashga o'rganadilar. Ifodali o'qishga o'rgatishda o'quvchilar pauza va logik urg'u bilan ham tanishtiriladi.

Asarning mazmuni va g'oyaviy yo'nalishini tahlil qilish ifodali o'qishga o'rgatish bilan bog'lab olib boriladi. Ifodali o'qishga o'rgatishda matnni tushunish, avtor hikoya qilgan voqealarga o'z munosabati asosiy vazifa hisoblanadi

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini yaxshi o'qish malakasining sifatleri yani tez, to'g'ri, ongli, ifodali o'qishga o'rgatishda she'riy asarlarning ham ahamiyati katta.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli // O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutq // Xalq so'zi. – Toshkent, 2019 yil 22 oktyabr. – № 218. – B. 1-4.
2. Azimova I.A. Ona tili ta'limida lisoniy malakani rivojlantirishning psixolingvistik asosi.//“Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent: O'TAU, 2019, 20-aprel. 219-bet.
3. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi.
4. Buyurtma. "5 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan bolalarda kognitiv qobiliyatlarni yaxshilash", Moskva - Voronej, 1999.
5. Rohatoy Safarova, Muhayyo Inoyatova. Smart darslik g'oyasi muallifi: Pedagogika fanlari nomzodi Dadajon Sayfurov. Alifbe 1-sinf [Matn] : darslik.Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.

